

Anna Gliszczyńska
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Poznań

GERMANIZMY LEKSYKALNE POŁUDNIOWEJ KASZUBSZCZYZNY

(na materiale książki Bolesława Jażdżewskiego
Wspomnienia kaszubskiego „gbura”)

...Ona legnij so w bruzda, bo topeldeker leci...

Stosunki polsko-niemieckie – i to zarówno dotyczące języka ogólnego, jak i gwar – są przedmiotem zainteresowania badaczy, a to z kolei od dawna przynosi częste próby opisu tak samych mechanizmów zapożyczania wyrazów niemieckiej proweniencji, jak i sposobów ich funkcjonowania. Na gruncie polskim – także i od strony niemieckiej – tematykę tę podejmowali m.in. W. Kaestner (1939), L. Moszyński (1954), A. de Vincenz (1992), A. Karszniewicz-Mazur (1995), U. Drechsel (1996), B. Nowowiejski (1996), R. Lipczuk (2001). Germanizmy w gwarach natomiast stały się przedmiotem zainteresowania I. Judyckiej (1954 – gwary Warmii i Mazur), J. Obary (2002), K. Kleszcza (2002 – germanizmy w gwarach śląskich), K. Jakimowicz i A. Klawon (2004 – gwara kociewska), K. Wawrzyniak (2005). Problem występowania germanizmów w kaszubszczyźnie¹ również doczekał się wielu opracowań. Szczególnie duże zasługi w badaniach germanizmów w gwarach Pomorza miał F. Hinze (1963; 1967; 1977; 1993), któremu zawdzięczamy między innymi słownik zapożyczeń niemieckich w języku mieszkańców tego regionu (Hinze 1965) oraz szereg innych prac poświęconych tej tematyce. W swoim słowniku F. Hinze uwzględnił wszystkie germanizmy występujące w kaszubszczyźnie – nawet te przejęte za pośrednictwem języka czeskiego czy też ogólnosłowiańskie. Zjawiskiem tym zajmowali się też E. Breza (1979) i R. Wosiak-Śliwa (1996). Najnowszym omówieniem niektórych

¹ Dyskusja nad statusem językowym kaszubszczyzny trwa już od ponad stu lat. Obecnie w językoznawstwie światowym traktowana jest ona jako odrębny język. Wśród polskich badaczy stanowisko w tej sprawie nie zostało jednoznacznie uzgodnione. Dyskusję toczoną na ten temat przedstawia J. Zieniukowa (Zieniukowa 2001).

aspektów etnicznego i lingwistycznego zróżnicowania na Kaszubach na przełomie XX i XXI w. jest szkic A. D. Duličenki (2006).

Najstarszą warstwę germanizmów kaszubskich stanowią zapożyczenia z okresu wspólnoty prasłowiańskiej. Na ten czas datujemy między innymi *panewka* ‘Pfanne’, *pôst* ‘Fasten’. Drugą grupę stanowią pożyczki zachodniosłowiańskie obecne we wszystkich językach tego regionu (*cebula*, *jastra* ‘Wielkanoc’, *chwila*). F. Hinze pisze też o polskim pośrednictwie w zapożyczaniu, m.in. z czeskiego (*ksztôlt*) i z dialektów niemieckich.

Najliczniejszą jednak warstwę zapożyczeń niemieckich stanowią słowa przejmowane bezpośrednio z niemieckiej literackiej. Są to:

a) pożyczki występujące również w innych polskich dialektach, ale nieznanne w polszczyźnie literackiej (*draszowac* ‘młócić’);

b) pożyczki występujące tylko w kaszubszczyźnie: *halac* ‘przynieść’, *darwac* ‘trwać’, *platizer* ‘żelazko’ (Hinze 1965).

Według F. Hinzego wszystkie zapożyczenia w kaszubszczyźnie stanowią ok. 5% zasobu słownictwa. Są to m.in. osobliwe germanizmy z gwar dolnoniemieckich: *brutka* ‘panna, narzeczona’, *fajrowac* ‘świętować’, *ridowac* ‘jechać konno’, *wancka* ‘pluskwa’, *zorgowac* ‘organizować, radzić sobie’ (Treder 2006: 277).

W artykule chciałabym zasygnalizować problem funkcjonowania germanizmów we współczesnym języku Kaszubów zarówno w codziennej komunikacji słownej, jak i w tekstach drukowanych. Punktem wyjścia proponowanych analiz jest materiał wyekscerpowany z pamiętnika Bolesława Jażdżewskiego *Wspomnienia kaszubskiego gbura* (Jażdżewski 1999). Na potrzeby niniejszego opracowania niektóre partie tego materiału skonfrontowałam w terenie, rozmawiając z mieszkańcami Kaszub południowych (Gochy).

* * *

Bolesław Jażdżewski (1921-2003) urodził się na południu Kaszub we wsi Lipuska Huta, w rodzinie gburskiej, czyli chłopskiej. Południowe Kaszuby, okolice Lipusza wraz z ziemią bytowską, to jego rodzinne strony, kraj lat dziecińczych i dorosłego, samodzielnego życia, to ziemia ojców i dziadków (Borzyszkowski 1999: 10). Podczas wojny został żołnierzem Wehrmachtu, współpracował też z francuskim ruchem oporu. Po ucieczce z wojska niemieckiego wstąpił do Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. W 1946 r. powrócił do Polski, objął (poza rodzinną wsią) poniemieckie gospodarstwo i założył rodzinę. W obliczu zagrożenia ze strony władz komunistycznych zrezygnował z własnego gospodarstwa i wrócił na ojcowiznę. *Wspomnienia kaszubskiego gbura* to trzecia część wspomnień, w której opisane zostały losy autora i jego rodziny po 1945 r.:

Jażdżewski stworzył cenny dokument życia ludzi tej ziemi, po części też ich świadomości [...] jest on niewyczerpaną skarbnicą lokalnej tradycji historycznej, rodzimej kultury tego regionu, znawcą spraw materii i ducha tej części Kaszub. Można o nim powiedzieć, że jest chodzącą kroniką tego regionu i skrzętnym jego kronikarzem (Borzyszkowski 1999: 11).

* * *

W analizowanym materiale skupiłam się głównie na pożyczkach leksykalnych. Z obszernego materiału około 600 leksemów do analizy wybrałam tylko pewną jego część. Są to wyrazy, które odnotowane zostały również przez B. Sychtę w *Słowniku gwiar kaszubskich na tle kultury ludowej* (Sychta 1967-1976). Należałoby w tym miejscu dodać, że B. Sychta był przesadnie ostrożny w umieszczaniu ich w swoim słowniku – ponad połowa germanizmów, które wynotowałam z książki Jażdżewskiego, nie znalazła w tym słowniku potwierdzenia. Są wśród nich m.in. *biksa* ‘puszka’, *bómk* ‘cukierek’, *bónkawa* ‘kawa’, *dana* ‘świerk popospolity’, *dugowac* ‘nawozić’, *brót* ‘bochenek’, *cēczer* ‘cukier’, *friszték* ‘śniadanie’, *fachwerk* ‘mur pruski’, *jaucha* ‘gnojówka’, *lager* ‘obóz koncentracyjny’, *fùgowac* ‘oddzielać śmietaną od mleka’, *klaprowac* ‘oczyszczać ziarno z plew lub sortować ziemniaki’, *heklowac* ‘szydełkować’ *móltëch* ‘posilek’, *mozdrëch* ‘musztarda’, *tëpich* ‘dywan’, *szwëla* ‘próg’, *trënk* ‘napój’, *szaber*, *szplëter* ‘odłamek’, *sztrofá* ‘kara’, *lajstnác* ‘pozwolić sobie na coś’, *szrajbnác* ‘napisać’, *òma* ‘babcia’, *òpa* ‘dziadek’ itd.² Daje się zauważyć, że w wielu wypadkach słownik B. Sychty nie dokumentuje znaczeń, w których wyrazów tych używał B. Jażdżewski. W tej sytuacji sprawdziłam żywotność w języku mieszkańców południowych Kaszub wszystkich wynotowanych z pamiętnika przykładów, które zostały przywołane przez B. Sychtę. Zbierając materiał porównawczy, odpytałam 5 osób zamieszkałych we wsi Lipnica (pow. bytowski), urodzonych w latach 1946-1956. W trakcie rejestrowanej rozmowy sprawdzałam znajomość interesujących mnie leksemów oraz konteksty ich użycia. Pozwoliło mi to dostrzec pewne różnice między znaczeniami wyrazów podawanych przez B. Sychtę a potwierdzanymi współcześnie w kaszubszczyźnie południowej. Poza tym pojawiło się dużo leksemów, które nie były znane żadnemu z informatorów. Świadczy to o pewnej dyferencjacji także w obrębie języka mieszkańców Kaszub południowych. Zdaję sobie sprawę z faktu, że w zebranym materiale znalazły się słowa zapożyczone w różnym czasie i przez pośrednictwo innych języków. Dokładnym określeniem źródła i okresu zapożyczenia zajmę się w moich późniejszych badaniach. Warto również dodać, że w badanym materiale wystąpiło kilka germanizmów, które znane są również polszczyźnie ogólnej (*plug*, *szopa*, *fagas*, *fartuch*, *folwark*, *harfa*, *maszyna*, *pakowac*, *plac*, *warsztat*, *klapa*, *szuflôda*, *hańdlowac*, *orkestra*, *pucowac*)³.

Na uwagę zasługuje również to, że oprócz zapożyczeń leksykalnych w tekście wystąpiła także duża ilość germanizmów składniowych, które zasługują na wnikliwszą analizę. Tu zagadnienie to jedynie sygnalizuję, gdyż do tej pory nie zostało ono dokładnie opisane⁴.

Należałoby w tym miejscu jeszcze dodać, że w książce B. Jażdżewskiego pojawiły się również typowe cytaty, wyrażenia przeniesione bezpośrednio z języka niemieckiego: *bitte rein!* *guten Abend!* *komm Boleslaus!* *Pommersche Platt;* *hochdeutsch sprache;* *hitlerjugend;* *aufwiedersehen Angelika!* *nach Somminen 2 km;* *Wer ist da? ... Hier Jażdżewski von Karlsruwalde ... Ich mache mich schon fertig; ein-*

² Znaczenia podanych wyrazów definiuję na podstawie słownika E. Gołąbka i własnej wiedzy językowej. Urodziłam się i mieszkam na Kaszubach (Gochy) i posługuję się kaszubszczyzną południową.

³ W dalszych badaniach interesujące byłoby przyjrzenie się słownictwu wspólnemu kaszubszczyźnie i innym dialektom, oraz polszczyźnie ogólnej.

⁴ Jedyne znane mi prace poruszające to zagadnienie to: (Gogolewski 1963) i (Wosiak-Śliwa 1996).

gedeutsch. W powyższych przykładach można dostrzec liczne błędy gramatyczne i ortograficzne, wynikające najprawdopodobniej z niedostatecznej znajomości przez autora niemieckiej gramatyki i ortografii.

Poniżej przedstawiam materiał wyekscerpowany z pamiętnika B. Jażdżewskiego; dla przejrzystości pogrupowałam go wedle następujących pól tematycznych:

1. Gospodarstwo, obejście

bùchta ‘zagroda w chlewie’, *dél* ‘deska’, *diszel* ‘dyszel’, *draszba* ‘młócka’, *draszmaszina* ‘maszyna do młócenia’, *draszowac* ‘młócić’, *draszowanie* ‘młócenie’, *flisowanie* ‘zwożenie długiego drzewa z lasu nad brzeg rzeki, skąd się je potem spławia wodą’, *fòlwark* ‘dwór dawnego właściciela ziemskiego wraz z zabudowaniami i gruntami’, *fóra* ‘wóz naładowany’, *harfa* ‘narzędzie rolnicze w postaci harfy do oczyszczania ziemniaków z ziemi przed złożeniem ich do piwnicy’, *harfòwanie* ‘sypianie ziemniaków do piwnicy na harfę’, *kloc* ‘kłoda’, *knèpel* ‘kawał drewna’, *kòło* 1. ‘koło pojazdu’, 2. ‘rower’, *kòpla* ‘ogrodzone pastwisko dla zwierząt’, *krèczewka* ‘rękojeść u łopaty’, *kùm* ‘koryto, żłób dla zwierząt’, *kwèk* ‘drób domowy’, *lecka* ‘lejc’, *lińcuch* ‘łańcuch’, *luka* ‘wejście do piwnicy’, *maszina* ‘maszyna’, *mita* ‘podłużny dół wykopany w ziemi, służący do przechowywania ziemniaków na zimę’, *pacht* ‘dzierżawienie’, *pachtowac* ‘dzierżawić’ *paczet* ‘paczka’, *pakòwac* ‘pakować’, *plac* ‘miejsce, gdzie można coś postawić’, *plèta* ‘kałuża’, *plùg* ‘plùg’, *redłowac* ‘obsypywać rośliny okopowe ziemią za pomocą radła’, *règa* ‘szereg, rząd’, *rozwark* ‘kierat’, *szaruznia* ‘pomieszczenie do przechowywania sprzętów rolniczych’, *szarwark* ‘odróbka, najczęściej u bogatego chłopca za świadczenia naturalne’, *szèchta* ‘warstwa’, *szèpla* ‘łopata’, *szopa* ‘budynek, zwykle masywny, podzielony na osobne pomieszczenia dla koni, krów i owiec, niekiedy dla świń’, *szpèc* ‘ostre zakończenie, ostrze’, *szrót* ‘grube części ziarna pozostałe po pierwszym przemiale, śrut’, *sztrechòlc* ‘przyrząd do ostrzenia kosy’, *sztil* ‘trzonek np. miotły, łopaty’, *sztreka* ‘skrawek roli nie zorany przez niedopatrzenie orzącego’, *warsztat* ‘pomieszczenie do wykonywania w nim różnego rodzaju prac’, *wèladowac* ‘wylądować’.

2. Dom i gospodarstwo domowe

gratè 1. ‘drobne sprzęty domowe’, 2. ‘stare meble’, *gròpk* ‘garnek’, *kana* ‘blaszane naczynie do mleka’, *klapa* ‘ruchoma pokrywa, którą można podnosić i opuszczać’, *klapòwac* ‘plotkować’, *kòrnus* ‘wódka’, *kuch* ‘ciasto’, *kùgelczy* ‘duże okrągłe kluski ziemniaczane’, *kùkla* ‘mały bochenek chleba upieczony z resztek ciasta’, *mùlchné* 1. ‘pulchny’, 2. ‘delikatny w dotknięciu’, *mùrowónò* ‘murowana’, *plata* ‘ognisko kuchenne’, *plinc* ‘placek z utartych na surowo ziemniaków lub z mąki, pieczony na patelni’, *plucha* ‘nędna pierzyna’, *polstrowónè* ‘tapicerowane’, *pucowac* ‘czyścić’, *pùpa* ‘lalka’, *rama* ‘futryna’, *rènczi* ‘obrączki’, *rum* ‘przestrzeń, miejsce’, *szèpelka* ‘szufelka do wybierania popiołu’, *sznaps* ‘kornus’, *szpiek* ‘słonina’, *sztèpòwac* ‘cerować’, *sztof* ‘tkanina’, *sztopac* ‘upychać’, *sztrechòlcè* ‘zapalki’, *szrótnik* ‘odbiornik radiowy’, *szuflòda* ‘szuflada’, *taska* ‘filizanka’, *tasza* ‘torba’, *tinta* ‘atrament’, *topk* ‘garnek’, *tumbach* ‘lada sklepowa’, *trapè* ‘schody’.

3. Zwierzęta

füter ‘karma dla zwierząt’, *fütrowac* ‘karmić zwierzęta’, *mëra* 1. ‘stary, chudy koń’, *szlachtowac* ‘zabijać zwierzęta rzeźne’, *rup* ‘stary, chudy koń’, *szémel* ‘koń siwej maści, siwek’, *szlachtszajn* ‘pozwolenie na ubój zwierząt’, *szpür* ‘ślad, trop’, *szum* ‘piana na koniu’.

4. Zawody

klaftôrz ‘drwal’, *kùczer* ‘woźnica’, *méstr* ‘wykształcony rzemieślnik’, *pachtôrz* ‘dzierzawca’, *pùcmacherka* ‘osoba szyjąca kapelusze’, *rabùsznik* ‘złodziej’, *rëchcenwalt* ‘adwokat’, *szachlôrz* ‘mężczyzna nieumiejący żyć bez handlu, bez prowadzenia interesów, niekoniecznie nieuczciwych’.

5. Rośliny

kléwer ‘koniczyna’.

6. Słownictwo związane z człowiekiem (określenia człowieka i jego czynności, zachowań; nazwy członków rodziny; wyrazy związane z przyjemnościami, z czasem wolnym)

brëlä ‘okulary’, *brutka* 1. ‘panna’, 2. ‘narzeczona’, *brutkòwac* ‘chodzić do dziewczyny’, *bùksë* ‘spodnie’, *deflowac* ‘chodzić’, *fagas* 1. ‘niechętnie o mężczyźnie’ 2. ‘kochanek’, *familia* ‘rodzina’, *fartuch* ‘okrycie ochronne wkładane przy pracy’, *gnôt* ‘kość’, *hańdlowac*, *harmónika* ‘harmonijka’, *heretnik* ‘niegodziwy człowiek’, *hockach* ‘podrzucić w górę dziecko’, *hopsac* 1. ‘podrzucić w górę dziecko’, 2. ‘posadzić sobie dziecko na kolanach i naśladować jazdę na koniu’, *jachta* ‘polowanie’, *jiwrowac sã* ‘denerwować się’, *karasela* ‘karuzela’, *kmòtre* ‘podawanie dziecka do chrztu’, *knapskò* ‘ze współczuciem i politowaniem o chłopcu’, *knòp* ‘chłopiec’, *kòrki* ‘pantofle z drewnianą podeszwą i skórzanym najczęściej wierzchem’, *króm* ‘niewielki sklep’, *kùszkac* ‘całować’, *lëpë* ‘usta’, *marachòwac sã* ‘trudzić się’, *maraszënk* ‘trud’, *mërma* ‘pysk, morda’, *mùca* ‘czapka’, *mùnia* 1. ‘warga obwisła, zwykle bydłęca’, 2. ‘pysk’, *orkestra*, *Pomrë* ‘Pomorze’, *pòszwagrowac sã* ‘pokłócić się’, *rajic* ‘swatać’, *rëtac* ‘ratować’, *retënk* ‘ratunek’, *rëza* ‘podróż’, *rôjbë* ‘swaty’, *strëflë* 1. ‘skarpety’, 2. ‘pończochy’, *szëk* ‘umiejętność, zręczność’, *szilowati* ‘zezowaty’, *szkaling* ‘bura, nagana’, *szkalowac* ‘złorzeczyć komuś, wymyślać’, *Szkòp* ‘pogardliwie o Niemcu’, *szlachowac za* ‘być podobnym do’, *szlora* ‘but’, *szmaka* ‘apetyt’, *szmërgnac* ‘rzucić’, *sznëkrowac* ‘szukać, szperać’, *sznëptuch* ‘chusteczka do nosa’, *szorc* ‘spódnica’, *sznut* ‘nos’, *szpacérowach* ‘spacerować’, *szpégłowac sã* ‘przeglądać się w lustrze’, *szpére* ‘nogi’, *szportë* ‘żarty’, *szportowac* ‘żartować’, *szpòsowac* ‘żartować’, *szpórowac* ‘oszczędzać’, *sztatura* 1. ‘budowa ciała, postawa’, 2. ‘posąg, pomnik’, *sztridowac sã* ‘klócić się’, *szurk* ‘smarkacz, młokos, wyrostek’, *szwadżer* ‘szwagier’, *szwagrostwo*, *trajlowac* ‘mówić, gadać’, *wacha* ‘warta’, *wãps* 1. ‘dawna sukmana ze sukna własnego wyrobu’, 2. ‘rodzaj ciepłego żakietu dla

mężczyzn', 3. 'marynarka', *watówka* 'część bielizny damskiej', *welech* 'pełen życia, żywy, wesoły'.

W pierwszej grupie wyrazów obejmujących słownictwo związane z gospodarstwem dominują przede wszystkim nazwy czynności wykonywanych przez gospodarza, np. *draszowac*, *flisowac*, *harfowac*, *pachtowac*, a także określenia urządzeń i sprzętów używanych w rolnictwie, np. *diszel*, *draszmaszina*, *harfa*, *kręczewka*, *lińcuch*, *ług*, *rozwark*, *szrótownik*. Mamy tu także leksemy określające pomieszczenia czy też budynki gospodarcze: *bùchta*, *szaruznia*, *szopa*, *warsztat*. Niektóre z tych wyrazów są dobrze zdomowione w kaszubszczyźnie, o czym świadczą liczne derywaty, a – jak twierdzi Joanna Okoniowa – „Dobrze przyswojone leksemy posiadają liczne rodziny wyrazów” (Okoniowa 2006: 131): *draszowac*, *draszba*, *draszmaszina*, *draszowanié*; *flisowac*, *flisowanie*; *harfa*, *harfòwanié*, *wëharfowac*. O stopniu przyswojenia świadczy również dostosowanie fonologiczne i morfologiczne pożyczek do systemu językowego kaszubszczyzny. Na poziomie fonologicznym widoczne są tutaj następujące adaptacje: e ≥ a (*Harfe f.* ≥ *harfa*); ø ≥ a (*Bucht f.* ≥ *buchta*); uh ≥ ó, e ≥ a (*Fuhre f.* ≥ *fóra*); ü ≥ ë (*Knüppel m.* ≥ *knëpel*, *Krücke f.* ≥ *kręczewka*); ei ≥ é, e ≥ a (*Reihe f.* ≥ *réga*); a ≥ e (*Roßwerk n.* ≥ *rozwark*); i ≥ ë, ø ≥ a (*Schicht f.* ≥ *szëchta*); au ≥ ë, ff ≥ p (*Schauffel n.* ≥ *szëpla*).

Można zauważyć pewną prawidłowość: większość niemieckich rzeczowników rodzaju żeńskiego przechodzi do kaszubszczyzny bez zmiany rodzaju, natomiast niemiecka samogłoska *e* odpowiada kaszubskiej *a*⁵: *Laterne f.* ≥ *latarnia*, *Harfe f.* ≥ *harfa*, *Strecke f.* ≥ *sztreka*, *Maschine f.* ≥ *maszina*, *Lucke f.* ≥ *luka*, *Pfütze f.* ≥ *plëta*, *Stange f.* ≥ *sztanga*.

Na poziomie morfologicznym do niemieckiego rdzenia dodane zostały sufiksy typowe dla kaszubszczyzny, które zastąpiły te obce. Wśród czasowników są to zakończenia bezokolicznika *-owac*, *-ac* np. *dreschen* ≥ *draszowac*; *packen* ≥ *pakòwac*; *pachten* ≥ *wëpachtowac*. W grupie wyrazów związanych z gospodarstwem znalazłam niewiele rzeczowników zaadaptowanych morfologicznie. Są to np. *szaruznia*, *draszba*, *lińcuch*, *flisowanie*, *draszowanié*.

We wstępie zwróciłam już uwagę na to, że wiele leksemów w analizowanym materiale wystąpiło w innym znaczeniu niż podawane przez B. Sychtę. W celu uzyskania pełnego obrazu żywotności tych wyrazów sprawdziłam konteksty ich użycia w terenie.

Forma *sztil* występująca u B. Sychty w znaczeniu 'trzonek, np. miotły, łopaty, wideł, siekiery' (u Jajdzewskiego – *Tej jò [...] wzał w råkã miotlã ze sztilã [...]*) lub 'sposób mówienia' jest obca moim informatorom. Podawali oni podobnie brzmiący wyraz *sztyl* o zupełnie innym znaczeniu: 'cicho, cichy' – *bãdz że tẽ mie sztyl*. Warto dodać, że *sztil* / *sztyl* w znaczeniu 'trzonek' występuje również w innych gwarach polskich. Moim rozmówcom zupełnie obcy był też wyraz *szaruznia*. *Pacht* występuje natomiast tylko w związku *isc na pachta* 'kraść np. jabłka z drzewa sąsiada' (w Wielkopolsce w tym znaczeniu funkcjonują między innymi zwroty *isc na harendę* lub *isc na szaber*). *Szëchta* znana jest tylko jako 'zmiana robocza' (potwierdzili to wszyscy informatorzy) i 'warstwa, np. w torfie' (potwierdzone tylko przez jednego

⁵ Na podobną prawidłowość w gwarach śląskich wskazuje J. Obara (2002: 269).

informatora). Leksem ten nie występuje w pozostałych podanych przez B. Sychtę znaczeniach ('warstwa w sąsiedku lub stogu'; 'cholewa buta'; 'bura, nagana'). Wyraz *szpęc* (Spitze *f.*) według B. Sychty jest rodzaju żeńskiego (przejęcie rodzaju z niemieckiego); w języku mieszkańców Lipnicy *szpęc* to masculinum i występuje w znaczeniach '*lufka od cygarettów*' lub '*czubek na chòincę*'. *Harfa* należy do powszechnie znanych (raczej już nieużywanych) urządzeń rolniczych: *to do bulew ... co so zsepiwało do piwnicë ... do mitów ... taku lōda ... to miało taku siatka ...*, ale czasownik *harfowac* nie występuje na tym obszarze. Nie można było *harfowac bulew – bulwe so zsepiwało*.

W słownictwie związanym z domem i gospodarstwem domowym w pamiętniku B. Jażdżewskiego można wyróżnić następujące podgrupy tematyczne:

a) wyposażenie domu

gratë, plata, plucha, rama, rum⁶, sztrechòlce, szuflōda, szrótnik, trapë, klamotë;

b) naczynia kuchenne; pożywienie i napoje

gròpk, kana, kòrnus, kuch, kùgelczy, kùkla, plinc, sznaps, szpiek, taska, topk.

Większość z podanych słów ma w kaszubszczyźnie takie samo znaczenie jak w języku niemieckim. Leksem *gratë* przyjął zupełnie nowe znaczenie – być może, nastąpiło to w wyniku adaptacji do nowego środowiska, natomiast *klamotë*⁷ w kaszubszczyźnie występuje tylko w jednym z kilku znaczeń właściwych niemczyźnie. *Das Gerät* to 'narzędzie', *die Klamotte* to 'ubranie' lub 'stare, bezwartościowe przedmioty' (najczęściej występuje w liczbie mnogiej). W kaszubszczyźnie południowej oba te słowa określają te same desygnaty: zarówno *klamotë* (nie jest mi znana liczba pojedyncza tego wyrazu), jak i *gratë* (l. poj. *grat* – forma nie wystąpiła w tekście) to 'stare, niepotrzebne rzeczy': *A mie je przykro wzerać na te gratë, jaczé mëma tak szònowała, bò dostała je w posagu; Pchelë dzecynny wòzyk, pelen gratów; Oni mészła, że tu przihdą wnet nazod. A czej wejeżdżele, miele gwesno tech klamotów dosc. Ciekawy jest również leksem *brót* (Brot *n.*), który przejął tylko jedno ze znaczeń niemieckich: 'bochenek'. W kaszubszczyźnie *brót* występuje jedynie w związku *brót chleba*: *Tej Anielka mie zapakowa w tasza brót chleba...**

Wyrazy takie jak *kornus, tinta, plucha, rënczi, rum* są obce pytanym osobom. *Plinc* pojawiał się sporadycznie – większość rozmówców używa określenia *placki ziemniaczane*. *Sztrehòlc* lub *sztrajholc* (*Streichholz m.*) występuje tylko w znaczeniu 'narzędzie do ostrzenia kosi'⁸. *Sztrechòlcë* (l. poj. *sztrechòlca*) – określa już zupełnie inny desygnat: 'zapalki'. Również *topk* oprócz znaczenia uwzględnionego w słowniku, 'garnek', ma również inne, bardzo często występujące: 'nocnik'. *Kùgelczy*

⁶ Zdaję sobie sprawę, że ze względu na znaczenie niektórych wyrazów (np. *rum, paczka, króm, tumbach*) należałoby wyróżnić odrębne klasy tematyczne. Jednak zebrany materiał nie jest wielki, wobec czego powstałyby klasy zawierające tylko pojedyncze leksemy. Aby ich nie pominać w ogóle, włączam je do grup znaczeniowo najbliższych.

⁷ Wprawdzie zarówno leksem *gratë*, jak i *klamotë* nie zostały uwzględnione przez B. Sychtę, ale ze względu na ich częste występowanie – wiem to z własnego doświadczenia i na podstawie wypowiedzi moich informatorów – dołączyłam je także do analizowanego materiału.

⁸ B. Sychta go nie podaje.

(u B. Sychty *kuglonki* zdefiniowane jako ‘kluski ziemniaczane’) oznaczają ...*takie danie... kluszczie to belo co innego, a kugelczy też belo co innego... bo to belo taczi kuglowi... a kluszczi bele tak leżku kładli...*

W podanym wyżej słownictwie zaobserwować można następujące adaptacje fonetyczne: $u \geq \ddot{e}$, $k \geq cz$ (*Zucker m. \geq cęczer*), $p \geq p'$ (*Speck \geq szpiek*), $u \geq \ddot{e}$, $pf \geq p$ (*Schnupftuch \geq sznëptuch*), $ei \geq e$, $o \geq \acute{o}$, $\zeta \geq \emptyset$ (*Streichholz \geq sztrechòlc*), $au \geq u$ (*Raum \geq rum*).

Na poziomie morfologicznym czasowniki zostały zaadaptowane przez zastąpienie niemieckich sufiksów *-en*, *-ern*, *-eln* kaszubskim *-(ow)ac* i dodanie go do rdzenia niemieckiego: *klappern \geq klapowac*, *sztöpfen \geq sztopac*, *na-sztopac*. W wypadku przymiotników najczęściej występują leksemy z formantami *-ow* (*-ów*): *asfaltowô*. W procesie derywacyjnym rzeczowników dodawany jest zazwyczaj sufiks *-k(a)*: *taska*, *szëpelka*.

Leksemy należące do kolejnych grup tematycznych: zwierzęta, zawody i narzędzia, rośliny, nie występują już tak licznie w tekście B. Jażdżewskiego i nie będę ich omawiać. Nieco uwagi chciałabym jednak poświęcić grupie słów określających zawody i narzędzia oraz czynności związane z wykonywaniem zawodu. Są to przede wszystkim nazwy przyswojone częściowo, zaadaptowane fonetycznie, np. *szachlôrz* (*Schacher*), *rabusznik* (*Räuber*), *kùczer* (*Kutscher*). W tej grupie wyrazów można zaobserwować większą liczbę leksemów zaadaptowanych na poziomie słowotwórczym. Są to przykłady z następującymi formantami:

-ôrz: *szachlôrz* ‘mężczyzna nieumiejący żyć bez handlu, bez prowadzenia interesów, niekoniecznie nieuczciwych’;

-nik: *rabusznik* ‘złodziej’;

-ka: *brifka* ‘listonosz’ (*Briefträger m.*), *pučmacherka* ‘osoba szyjąca kapelusze’ (*Putzmacher m.*);

Niektóre nazwy zawodów – w języku niemieckim wszystkie są rodzaju męskiego – w kaszubszczyźnie zmieniają rodzaj na żeński, np. *brifka* ‘listonosz’.

Zdecydowanie najliczniejszą grupę tematyczną w omawianym pamiętniku tworzą słowa związane z człowiekiem – określenia człowieka i nazwy członków rodziny: *brutka*, *fagas*, *familia*, *kmòtr*, *knòp*, *knapskò*, *kómpel*, *Szkòp*, *szwadżer*, *szwagrostwo*; leksemy określające zachowanie człowieka: *grëblowac*, *jiwrowac sã*, *marachòwac*, *maraszënk*, *pòszwagrowac sã*, *winszowac*, *szkalowac*; określenia części ciała: *gnòt*, *lëpë*, *munia*, *sznut*, *szpëre*; słowa związane z przyjemnościami, z czasem wolnym: *harmònika*, *hockac*, *hopsac*, *karasela*, *króm*, *kùszkac*, *orkestra*, *rajic*, *rëza*, *ròjbë*, *szpégłowac sã*, *szportowac*.

Na poziomie fonologicznym można wyróżnić tutaj m.in. następujące adaptacje: $au \geq u$ (*Braut \geq brutka*), $e \geq a$ (*Familie \geq familia*), $a \geq \acute{o}$, $e \geq \emptyset$ (*Knabe \geq knòp*), $e \geq \emptyset$ (*Knabe \geq knapskò*), $\ddot{u} \geq i$ (*wünschen \geq (pò)winszowac*); $i \geq \ddot{e}$ (*Lippe \geq lëpë*); $i \geq \acute{e}$ (*sich widerspiegeln \geq szpégłowac sã*).

Na poziomie słowotwórczym w wyniku kaszubskich procesów derywacyjnych w wyrazach takich jak *brutka*, *knapskò*, *szwagrostwo* czy *Pomrë* do rdzeni niemieckich dołączone zostały rodzime sufiksy.

Nie są znane na badanym obszarze leksemy *szilowati*, *szkaling*, *marachòwac*, *maraszenk*, *statura*, *szurk*, *trajlowac*, *wãps*, *welech* czy *króm*. Informatorzy nigdy ich nie słyszeli: *to tam je z tich strón*. *Szlachòwac* występuje w tych samych znaczeniach, które podaje B. Sychta: ‘śledzić, tropić’; ‘być podobnym do kogoś’ – *tego tu było szlachòwac*; *ona za tobu nie szlacheje*; *Szlora*, *szlorë* (u B. Sychty *szlëra* czyli ‘pantofel’) są nacechowane negatywnie i oznaczają ‘stare, zniszczone buty’. Mianem *szlora* (*ślura*) można też określić ‘człowieka, który nie dba o swój wygląd, jest brudny i nie potrafi się ładnie ubrać’ (najczęściej dotyczy to kobiety): *lechò òblekłò to chòdzi, jak taku ślura*. W podobnym pejoratywnym znaczeniu i odnoszącym się do kobiety wystąpił ten leksem także w książce B. Jażdżewskiego: *Chto bë sã spòdzòł, że to je takò szlora? Piãkné dzéwczã, a tak niskò ùpadło*.

Korki w słowniku oznaczają ‘pantofle z drewnianą podeszwą i skórzanym najczęściej wierzchem’. Informatorzy taki rodzaj obuwia określają mianem *defle*, natomiast *korki* to *laczki w izbie*, czyli ‘obuwie domowe’. Podobnie *szorc* występuje w zupełnie innym znaczeniu niż w słowniku B. Sychty i w języku niemieckim (*Schürze* to ‘duży fartuch do pasa, ochraniający sukienkę podczas pracy’). Zarówno dla B. Jażdżewskiego, jak i dla informatorów *szorc* oznacza spódnicę. Także leksem *stréflë* (*stryfle*) występuje nie w znaczeniu ‘pończocha’ (B. Sychta), a jako ‘skarpety’, najczęściej z wełny: *Doch wełnioné stryfle jò móm wiedno òbuti*.

Wyraz *watówka* B. Sychta określił jako wychodzący z użycia, tymczasem występuje on w tekście B. Jażdżewskiego i jest doskonale znany wszystkim informatorom w innym niż słownikowe znaczeniu: ‘kufaja’ – *ocieplacz dla chłopów... taku kurтка*. Pierwotnie była to ‘część bielizny damskiej: rodzaj spódnicy flanelowej z *livką* czy stanikiem bez rękawów, z którym stanowiła jedną całość, podbita watą na podszewce, noszona pod suknią’.

W analizowanym materiale nie zaznaczałam, czy dana pożyczka pochodzi z literackiego języka niemieckiego, czy z dialektów niemieckich. W wielu wypadkach nie mogłam odnaleźć formy źródłowej zapożyczonego leksemu. Wskazywałoby to na to, że albo wyraz pochodzi z jednego z dialektów, albo został zapożyczony w czasie jednej z wcześniejszych faz rozwoju języka naszych zachodnich sąsiadów.

Powyższa analiza dowodzi, że w kaszubszczyźnie południowej germanizmy leksykalne są licznie reprezentowaną grupą – przede wszystkim w polach tematycznych związanych z człowiekiem, gospodarstwem i domem. Zostały one też w dużym stopniu zaadaptowane do systemu językowego miejscowej ludności. Najczęściej mają wspólne znaczenie z językiem niemieckim. W niektórych wypadkach (*gratë*) powstało zupełnie nowe znaczenie. Zapożyczenia niemieckie funkcjonują obok rodzimych wyrazów i są często używane przez mieszkańców wsi bez świadomości ich obcej proveniencji.

Literatura

- BREZA E., 1979, *Zapożyczenia w kaszubszczyźnie*, „Literary”, 8, s. 13–26.
- BORZYSZKOWSKI J., 1999, *Wstęp do Wspomnień kaszubskiego „gbura”*, Gdańsk, s. 9–16.
- DE VICENZ A., 1992, *Deutsch-polnische Sprachkontakte, Deutsche und Polen. 100 Schlüsselbegriffe*, red. E. Kobylińska, A. Lawaty, R. Stephan, München – Zürich, s. 114–122.
- DRECHEL U., 1996, *Wie fest ist deutsches Lehnwort im Polnischen verwurzelt?* „Germanistyka. Studia i materiały”, Zielona Góra, s. 43–49.
- DULIČENKO A. D., 2006, *Кашубы и их язык. Некоторые аспекты этно- и лингводиференциации на рубеже XX и XXI вв.*
- GOGOLEWSKI S., 1963, Wpływy niemieckie na kaszubski system czasów przeszłych, „Rozprawy Komisji Językowej” Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, 9, s. 69–75.
- GOLĄBK E., 2006, *Kaszëbsczi słowôrz normatiwni*, Gdańsk.
- HINZE F., 1963, *Die deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen)*, Berlin.
- HINZE F., 1965, *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen*, Berlin.
- HINZE F., 1967, *Die Typen der Lehnprägungen nach deutschem Vorbild im Pomoranischen*, „Zeitschrift für Slawistik”, tom XII, s. 639–649.
- HINZE F., 1977, *Lehnadverb und Verbform als Ausdruck deutscher Distanzkomposita im Pomoranischen*, „Zeitschrift für Slawistik”, tom XXII, s. 615–622.
- HINZE F., 1993, *Die slawische Kaschubei im Schnittpunkt deutscher und baltischer Einflussonen*, Böhmlau, s. 179–196.
- JAKIMOWICZ K., KŁAWON J., 2004, *Germanizmy w mowie mieszkańców Kociewia*, [w:] *Językoznawstwo jako przedmiot zainteresowań kół naukowych*, pod red. I. Jaros, Łódź, s. 147–155.
- JUDYCKA I., 1954, *Typy zapożyczeń niemieckich w gwarach Warmii i Mazur*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 1–12.
- JAŹDŻEWSKI B., 1999, *Wspomnienia kaszubskiego gbura*, Gdańsk.
- KAESTNER W., 1939, *Die deutschen Lehnwörter im Polnischen*, Leipzig.
- KARSZNIEWICZ-MAZUR A., 1995, *Klasyfikacja i adaptacja zapożyczeń niemieckich w języku polskim*, [w:] *Orbis Linguarum*, Legnica, s. 223–232.
- KLESZCZ K., 2002, *Zapożyczenia niemieckie w gwarach śląskich (na przykładzie pierwszego tomu Słownika gwar śląskich)*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejniewi*, red. S. Gala, s. 225–233.
- LIPCZUK R., 2001, *Deutsche Entlehnungen im Polnischen – Geschichte, Sachbereiche, Reaktionen*, http://www.linguistik-online.de/1_01/Lipczuk.html
- MOSZYŃSKI L., 1954, *Geografia niektórych zapożyczeń niemieckich w staropolszczyźnie*, Poznań.
- NOWOWIEJSKI B., 1996, *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku (na materiale czasopism)*, Białystok.
- OBARA J., 2002, *Mechanizm zapożyczenia z języka niemieckiego do gwar śląskich*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejniewi*, red. S. Gala, Łódź, s. 359–372.
- OKONIOWA J., 2006, *Z dyskusji nad zapożyczeniami*, „Studia dialektologiczne” III, Kraków s. 127–132.
- SYCHTA B., 1967–76, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Wrocław.
- TREDER J. (red.), 2006, *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*, Gdańsk.
- WANIĄKOWA J., TOKARZ M., 2006, *Zapożyczenia niemieckie w „Słowniku gwar polskich”*, „Studia dialektologiczne”, III, Kraków, s. 115–126.
- WAWRZYŃIAK K., 2005, *Niemieckie zapożyczenia leksykalne we wsi Siemoń*, praca doktorska, Toruń.
- WOSIAK-ŚLIWA R., 1996, *Germanizmy składniowe w prozie północnokaszubskich pisarzy Jana Bilota i Alojzego Budzisa*, „Rocznik Gdański”, t. LVI, z. 2, s. 103–111.
- ZIENIUKOWA J., 2001, *Ewolucja poglądów na status kaszubszczyzny*, „Kaszubszczyzna. Kaszëbizna”, Opole, 61–70.

Lexical Germanisms in southern Kashubian
(basing on *Wspomnienia kaszubskiego „gbura”* by Bolesław Jążdżewski)
Summary

Long-lasting neighbourhood of Kashubians and Germans influenced the language spoken in the region. The article deals with lexical Germanisms in the region of Gochy (southern part of Kaszuby) in everyday communication and in printed texts. German borrowings are mostly found in lexical fields connected with man, farming and house and are adapted to linguistic local system.